

سه سطر فاصله بین عنوان مقاله و ابتدای صفحه

سه سطر فاصله بین عنوان مقاله و ابتدای صفحه

سه سطر فاصله بین عنوان مقاله و ابتدای صفحه

تزئینات وابسته به بنا در شاه نشین خانه سلطان بیگم شجاعی

نادیا پورعباس تحویل‌داری

کارشناس ارشد صنایع دستی، پژوهشگر پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

دو سطر فاصله

دو سطر فاصله

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی تزئینات وابسته به معماری یکی از بناهای اشرافی و اعیانی تهران اواخر دوره قاجار می‌پردازد. این بنای قاجاری در محله پامنار که یکی از محله‌های قدیمی تهران است ساخته شده و اکنون یکی از مراکز تاریخی- فرهنگی محله محسوب می‌شود. طبق اسناد و مدارک ثبت شده این خانه اعیانی متعلق به سلطان بیگم شجاعی است که در سال ۱۳۸۸ هجری قمری در نزدیکی کاخ‌های قاجاری به مساحت ۸۷۰ متر مربع در دو طبقه بنا شده است. بر همین اساس اطلاعات مربوط به پژوهش پیش‌رو به شیوه میدانی- کتابخانه‌ای جمع‌آوری و به روش توصیفی- تحلیلی به آن پرداخته شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد این بنا ویژگی‌های معماری و تزئینات وابسته به معماری دوره قاجاریه را دارا است و شاه‌نشین (یا تالار آینه) که در طبقه اول قرار دارد از مجلل‌ترین قسمت‌های بنا محسوب می‌شود بیشترین تزئینات را در بر دارد و عبارت است از: آینه‌کاری، گچ‌بری، نقاشی لاک‌ی روغنی، نقاشی روی شیشه، نقاشی روی گچ.

کلید واژه: سلطان بیگم شجاعی، معماری قاجار، تزئینات وابسته به معماری، شاه نشین.

یک سطر فاصله

مقدمه

بناهای اعیانی و اشرافی دوره قاجار به لحاظ آرایه‌ها و تزئینات وابسته به معماری مورد توجه و اهمیت هستند چراکه استادکاران سرشناس هر دوره کامل‌ترین تجربه‌های خود را برای احداث بنایی شایسته و در خور صاحب بنا به خدمت می‌گیرند. اگر بناهای دوره قاجاری از منظر معماری داخلی مورد ارزیابی قرار گیرند شاهد نوآوری‌ها و خلاقیت‌های فضایی خواهیم شد که همین امر بناهای این دوره را در جایگاه برتر و کامل‌تری نسبت به دوره‌ی زندیه و حتی صفویه قرار می‌دهد و با نگاهی عمیق‌تر پی خواهیم برد که بناهای قاجاری با بکارگیری الگوهای قدیمی تزئینات معماری را در جهت گسترش فضا کامل کرده است.

بنای سلطان بیگم شجاعی در زمره خانه‌های اشرافی و اعیانی قرار دارد که به سبک و تزئینات وابسته به معماری دوره قاجار با دارا بودن تالار شاه‌نشین و به‌کارگیری بیشترین تزئینات در این فضا از بناهای شاخص قاجاری پابرجا است که کمتر مورد توجه قرار گرفته است. برپایه تعاریف فرهنگ‌نامه معماری تالار شاه‌نشین به قسمت برتر از قسمت‌های دیگر تالار یا اطاق که به بزرگان تخصیص داشته و محرابی در قسمت بالای اطاق ساخته می‌شود. این اطاق در شمال اندرونی قرار می‌گرفته، آفتاب خور بوده و با ارتفاع نسبتاً بلندی که معمولاً دو برابر دیگر اتاق‌های خانه بود. قسمت بالای ارتفاع تالار، سقف نیم گنبدی قرار می‌گرفت. ویژگی تزئینات وابسته به معماری در شاه نشین‌ها با تزئیناتی مانند نقاشی، گچ‌بری، نقاشی پشت شیشه و در زمان قاجار با آینه کاری همراه بود. اساساً تالار دارای یک ارسی (پنجره) بالا رو با شیشه‌های رنگی همراه با الحاقات مربوط به آن وجود دارد که اغلب سه دری یا پنج دری نیز گفته می‌شود و در مقابل شاه‌نشین یک حوض بزرگ ساخته می‌شد.

باتوجه به این که عمارت سلطان بیگم شجاعی در بافت و محله کاخ‌های شاهان دوره قاجار قرار دارد ویژگی‌های تزئینات وابسته به معماری آن دوره را دارا است. بنا بعد از نقل و انتقالات ملکی در سال‌های اخیر کاربری‌های گوناگونی داشته است.

اکنون کاربری کتابخانه و موزه محله را دارد. بطوری‌که به انتخاب فدراسیون بین‌المللی انجمن‌ها و مؤسسات کتابداری (IFLA) در فهرست ۱۰۰۱ کتابخانه جهان قرار گرفته است. همین امر سبب شد مقاله پیش‌رو با هدف معرفی تزیینات وابسته به معماری تالار شاه نشین عمارت سلطان بیگم شجاعی به شیوه توصیفی - تحلیلی مورد مطالعه و تحلیل قرار گیرد. بنظر می‌رسد الگوی تزیینات تالار شاه نشین به ویژه آیین‌کاری متاثر از تالار آینه کاخ گلستان بوده است.

مالکان بنا سلطان بیگم شجاعی

خانه سلطان بیگم شجاعی (تصویر ۱) در محدوده خیابان ناصرخسرو، کوچه ناظم الاطباء واقع است. طبق مستندات تاریخی احداث خیابان ناصرخسرو به ۱۲۸۵ ه.ش باز می‌گردد؛ این خیابان پیش‌تر بخش خندق قسمتی از ارگ سلطانی بوده است و پس از ساخت خندق جدید، خندق قدیم را پر کرده و به فرمان ناصرالدین شاه خیابان «ناصریه» نام گرفت. وجود کاخ شمس العماره و دیگر بناهای تاریخی در این محدوده گواه محله و منطقه‌ای سلطنتی و اعیانی است. یکی از بناهای اشرافی و اعیانی که در سال ۱۲۹۸ هجری شمسی (۱۳۳۸ هجری قمری) در نزدیکی کاخ‌های قاجاری ساخته شد و میان اهالی محله به خانه عمه ناصرالدین شاه شهرت دارد^۱ که در اصل چنین نیست عمارت «بانو سلطان بیگم شجاعی» است. این بنا محل اقامت و زندگی دختر کوچک مرحوم علیخان شفیعی و همسر محمد رضا شجاع الممالک تنگدار سلطنتی قاجار که خواهر زن احمد شاه قاجار نیز بود.

(<https://www.nabro.ir/soltan-beygom-historical-house>) و (<https://tehrantodo.com>)

این ملک در سال ۱۳۱۲ ه.ش در سازمان ثبت اسناد کشور به خاندان پهلوی واگذار شد و در حال حاضر نیز دارای همین سند است ولی نقل و انتقالاتی صورت پذیرفت. ابتدا در سال ۱۳۲۶ ه.ش توسط تقی شجاعی، فرزند سلطان بیگم (به وکالت از ایشان) ملک را به آقای نیرنما فروخته شده است. خانواده نیرنما حدود ۵۰ سال در این عمارت سکونت داشتند که تغییراتی را در این ملک بوجود آوردند؛ اما تالار آینه و حوضخانه به دلیل وجود آثار تاریخی دست نخورده و همان‌طور حفظ شد. با به شهادت رسیدن پسر این خانواده به نام «علی» در دفاع مقدس از این بنا به نام «خانه شهید نیرنما» نیز یاد شده است. ولی در نهایت این بنا توسط شهرداری منطقه ۱۲ در سال ۱۳۷۵ از پدر شهید علی نیرنما خریداری شد و در سال ۱۳۷۸ مرمت و بازسازی کلی به جز تالار شاه نشین صورت گرفت و برای استفاده فرهنگی و عمومی افتتاح شد. ابتدا با کاربری «خانه فرهنگ شهید نیرنما» (خانه محله ناصرخسرو)، کارگاه‌های کارآفرینی در آن برپا گردید. سپس با در اختیار قرارگرفتن این مکان توسط سازمان فرهنگی - هنری شهرداری و به بهانه برگزاری اولین جشنواره ماندگاران اصناف و بازار، با دستور رئیس محترم کمیسیون اجتماعی فرهنگی شورای اسلامی شهر تهران در اسفند ماه ۱۳۸۸، این بنای تاریخی به عنوان «خانه فرهنگ بازار» حیات فرهنگی نوینی یافت. و در حال حاضر به «کتابخانه موزه بازار»^۲ شهرت دارد.

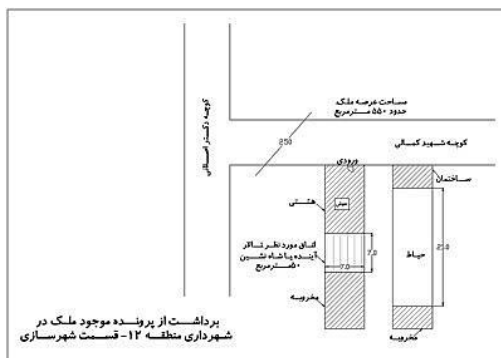
تصویر ۱: خانم سلطان بیگم شجاعی در تهران، برداشت از: junketime.ir

^۱ - فیلم مستند داستانی «قلب تهران: خانه سلطان بیگم» به کارگردانی محمدرضا فهمیزی که روایتگر تاریخچه ساختمان کنونی خانه موزه بازار است و با هدف شناخت بیشتر میراث فرهنگی آثار و ابنیه تاریخی منطقه ساخته شده است (<http://www.ghatreh.com/news/nn39471414>)

^۲ - نشانی: میدان امام خمینی، خیابان امیرکبیر، خیابان ناظم الاطباء جنوبی، کوچه حشمتی، کوچه کمالی، پلاک ۲۰، کتابخانه موزه بازار، تلفن تماس: ۳۳۹۱۸۳۱۹ -

موقعیت مکانی بنای سلطان بیگم شجاعی

پرونده موجود در شهرداری منطقه ۱۲، بنا مربوط به ۱۲۹۸ ه.ش می‌باشد. مساحت بنا ۵۵۰ متر مربع عرصه و ۳۲۰ متر مربع اعیانی است. مرمت و بازسازی کلی انجام شده است بطوری‌که ضلع جنوبی بنا به دلیل تخریب و آسیب دیدگی زیاد کاملاً بازسازی شده است. (نقشه ۱)

نقشه ۱: عمارت سلطان بیگم شجاعی، منبع: برداشت از پرونده ملک در شهرداری منطقه ۱۲، بخش شهرسازی.

این بنا دارای نقشه U شکل است که ورودی آن در ضلع شرقی قرار دارد و در سه ضلع دیگر ساختمان‌هایی حول یک حیاط مرکزی با نمای آجری و پنجره‌های چوبی قرار دارند. حیاط ساختمان مانند گودال باغچه‌ای در تراز پایین‌تر از سطح کوچه قرار گرفته و دسترسی به آن از طریق ۱۳ پله میسر می‌شود. در مقابل پله‌ها و در میان حیاط نیز حوض مستطیل شکل کوچکی قرار دارد. (تصویر ۳)

تصویر ۲: حیاط عمارت سلطان بیگم شجاعی، برداشت از: torism.ir.

پس از بررسی مالکان و موقعیت مکانی بنا، قدمت و پیشینه مالک اولیه اهمیت بنا افزون می‌شود. بنابراین لازم است ساختار و ویژگی‌های بنا برشمرده شود. برمبنای مشخصات و ویژگی‌های معماری دوره قاجاری، عمارت سلطان بیگم شجاعی به شرح می‌باشد.

اجزای معماری بنا عبارت است از:

۱. شاه‌نشین و اتاق‌های کوچک در اطراف آن به صورت ساده
۲. استفاده از پنجره‌های طولی
۳. حوضخانه و آشپزخانه با پوشش ضربی آجری
۴. بادگیر برای خنک کردن فضا
۵. پلکان دو طرفه در محور اصلی بنا

ویژگی‌های بنا:

۱. بهره‌گیری از خانه‌های حیاط مرکزی و درونگرا

۲. رعایت اصل سلسله مراتب و اهمیت فضاها
۳. فضای تالار به عنوان مهمترین فضا در جبهه شمالی
۴. حوض و باغچه درامتداد محور طولی حیاط
۵. بهره‌گیری از ارسی
تزئینات وابسته به بنا:
۱. آجرکاری: استفاده از آجر کاری برای نمای بیرونی (بعد از مرمت)
۲. کاشی‌کاری: استفاده از کاشی هفت رنگ و ساده با حاشیه که به شیوه نقاشی زیر لعابی برای ازاره‌های دیوار
حوضخانه (تصویر ۳)
۳. طاقنما و طاقچه‌های حوضخانه با استفاده از آجرکاری ساده و حمیل بندی شده است (بعد از مرمت، تصویر ۴)
۴. آرایه‌های چوبی: در و پنجره‌های اتاق‌ها
۵. مقرنس کاری، آینه کاری، گچبری، لاک‌ی - روغنی، ارسی، نقاشی پشت شیشه تزئینات تالار شاه‌نشین هستند.

تصویر ۳: تزئینات کاشی‌کاری حوضخانه قبل از مرمت، منبع: نگارنده.

تصویر ۴: بازسازی حوضخانه بعد از مرمت، منبع: نگارنده.

معرفی تزئینات تالار شاه‌نشین بنا سلطان بیگم شجاعی

در بناهای اشرافی و اعیانی زیباترین اتاق‌ها تالار آینه یا شاه‌نشین است که بیشترین تزئینات را به خود اختصاص می‌دهد. ساختن این‌گونه تالار از قرن ۱۳ هجری (۱۹ میلادی) به ویژه دوره ناصرالدین شاه رایج شد. (کیانی، ۱۳۷۶: ۲۴۳) این نوع تالار بزرگترین اتاق عمارت است و بخشی از تالار که بلندتر از سایر قسمت‌ها است؛ که از تو رفتگی داخل سهدری و یا پنج دری‌ها ایجاد می‌شود و معمولاً بزرگ خانواده و یا مهمان در آن قسمت می‌نشیند. (فلاح فر، ۱۳۷۹: ۱۳۵) (تصویر ۵)

تصویر ۵: تالار شاه‌نشین عمارت سلطان بیگم شجاعی، منبع: بابک یگانه.

شاه‌نشین عمارت سلطان بیگم شجاعی یکی از مجلل‌ترین شاه‌نشینان بناهای قجری است که با بکارگیری از تزئینات آینه‌کاری و گچبری متنوع، پرکار و رنگین فضایی خاص و با شکوه بوجود آورده است. تالار با نیم گنبد مقرنس‌کاری، ۵ عدد هفتی، ۴ طاقچه و در زیر نیم گنبد و وسط دیوار بخاری (شومینه) قرار تعبیه شده است. سه طرف تالار دارای ۱۰ طاقنما^۱ و ۸ طاقچه^۲ است. نکته قابل توجه این تالار ۲ کتیبه‌ای است که با گچبری روی آینه چنین مرقوم شده است: به قلم رضا عباسی و غدیر ایرانی در سال ۱۳۸۶ قمری و در کتیبه دیگر مرمت بنا توسط میر بهرام در سال ۱۳۴۶ شمسی ثبت شده است. اکنون این سؤال مطرح است که این تزئینات به قلم هنرمندان نامبرده انجام گرفته است یا به سبک این دو هنرمند اجرا شده است؟ از آنجا که رضا عباسی هنرمند دوره صفویه است، عملاً نمی‌توان تناسبی میان این تزئینات و هنرمند برجسته برقرار کرد بنابراین احتمال دارد که غدیر ایرانی گچبر یا آینه کار تالار بوده که یا از طرح‌های رضا عباسی استفاده کرده یا رضا عباسی هنرمند معاصر آن زمان بوده که تشابه اسمی با هنرمند دوره صفویه داشته است.

اکنون تزئینات به‌کار رفته در این تالار که عبارت است از انواع مقرنس، آینه‌کاری، گچبری، لاک‌ی - روغنی، ارسی، نقاشی پشت شیشه به شرح زیر ارایه می‌شود.

۱. مقرنس

مقرنس یعنی قناس بندهای قوسی، نوعی سقف تزئینی که متشکل از چند ضلعی‌ها و اجزای ظاهراً آویخته که هر یک به عنوان پایه‌ای برای بخش بالایی عمل می‌کنند. یکی از زیباترین عناصر تزئینی است که برای پوشاندن گوشه‌های خالی بین گنبد مربع و یا زیر پوشش اصلی طاق‌ها و ایوان‌ها به صورت سقف کاذب با مصالح مختلف ساخته می‌شود. قسمت‌های مختلف مقرنس ربع گنبدهای کوچک و مقعر است که بطور مرتب یا متضاد پهلوی یکدیگر قرار داده می‌شوند و ردیف‌ها و قطارهای افقی و عمودی را بوجود می‌آورند که دیوارهای آنها یا فصول مشترک آنها آویزان دیده می‌شود. (فلاح فر، ۱۳۷۹: ۲۱۳)

بنا بر تعریف مقرنس، مقرنس اصلی تالار شاه‌نشین عمارت سلطان بیگم شجاعی در بخش نیم گنبد تالار به شیوه نیم کار ۱۲ پا، در زمینه ۴، و بر روی دور سه قسمتی، با ۵ عدد هفتی اجرا شده است. (مصاحبه با حمیدرضا کاظم‌پور) مقرنس با آینه‌کاری به شیوه الماس تراش تزئین شده است. داخل ۵ هفتی با تلفیق آینه و گچ به شیوه الماس تراش و گچبری برجسته با رنگ طلایی تزئین شده‌اند. در پایین هفتی‌ها ۴ طاقچه قرار دارد که سر طاقچه‌ها مقرنس آینه‌کاری شده‌اند و بدنه طاقچه با نقاشی پشت شیشه تزئین شده است.

^۱ طاقنما: ایوانی که عرض و مسدود است و اغلب مزین هستند. (فلاح فر، ۱۳۷۹: ۱۴۸)

^۲ طاقچه: طاق کوچک - فرورفتگی قسمتی از دیوار که معمولاً هندسی و مربع مستطیل است، فرورفتگی‌های اندکی در دیواره داخلی اتاق‌ها که به طاق کوچکی بالای آن بسته شده است و اغلب بر آن اشیاء روزمره می‌چینند. (فلاح فر، ۱۳۷۹: ۱۴۷)

۲. آینه کاری

استفاده از آینه کاری برای تزئینات داخلی بنا در زمان ناصرالدین شاه (زمان قاجاریه) بسیار معمول بود. بطوری که بنجامین نخستین سفیر امریکا در ایران دوره ناصرالدین شاه نقل می‌کند «خانه‌های اعیان و اشراف تهران با آینه کاری تزئین شده است» (بنجامین، ۱۳۹۴: ۲۸۰) آینه کاری یعنی ایجاد اشکال و طرح‌های تزئینی منظم از قطعات بزرگ و کوچک آینه در سطوح داخلی و گاهی خارجی بنا است. (فلاح فر، ۱۳۷۹: ۲۰) آینه کاری جزو تزئینات وابسته به معماری می‌باشد که با شیوه‌های مختلفی قابل اجرا است. هنرمند آینه کار با ایجاد اشکال و طرح‌های تزئینی منظم و بیشتر هندسی از قطعات کوچک و بزرگ آینه در سطوح داخلی بنا فضائی درخشان و پرتالو پدید می‌آورد که حاصل آن بازتاب پی‌درپی نور در قطعات بی‌شمار آینه و ایجاد فضائی پرنور، دل‌انگیز و رویایی است (کیانی، ۱۳۷۶: ۳۳۹)

بیشترین تزئین شاه‌نشین عمارت سلطان بیگم شجاعی آینه کاری و تلفیق آینه و گچبری است. سه طرف تالار دارای ۱۰ طاقنما^۱ و ۸ طاقچه^۲ است. طاقنماها از تلفیق آینه کاری و گچبری پرکار با رنگ‌های طلایی، سبز لاجوردی، نارنجی، رنگ-آمیزی و آینه کاری به شیوه ساده و الماس تراش تزئین شده‌اند. ۸ طاقچه مقرنس آینه شده است ولی بدنه طاقچه‌ها آینه-کاری ساده یک تکه (تخت) دارند که روی آن‌ها نقاشی پشت شیشه با طرح‌های گل و مرغ به شیوه قاجاری اجرا شده است. هم‌چنین در قسمت‌های دیگر تالار مانند ازاره دیوارها، ۲ ردیف کتیبه‌ی بالای درها، بخاری (شومینه)، طاق مقرنس، هفتی-ها، گلوئی سقف و حاشیه سقف به شیوه‌های آینه کاری تخت و ساده، الماس تراش، الماس تراش و تخت، آینه و گچ و نقاشی، مقرنس آینه، آینه شش و چشم گاو، آینه چهار لنگه اجرا شده است. (تصویر ۶)

تصویر ۶: طاقنماها و طاقچه‌های تالار شاه‌نشین عمارت سلطان بیگم شجاعی، منبع: نگارنده.

۳. گچبری

بهره‌گیری از گچ به صورت آمود^۳ از دیرباز تا کنون از مشخص‌ترین تزئینات بناهای ایرانی بوده است. (بزرگمهری، ۱۳۸۱: ۱۴۱) در دوره قاجار گچبری به تقلید از کاخ‌های اروپایی رونق و رواج فراوانی یافت؛ و گچ‌کاران سنتی این دوره با الهام از سبک اروپایی و با بکارگیری از نقوش اسلیمی، ختایی، گل و مرغ، گل و برگ توانستند گچبری ایرانی و اصیلی را خلق و ثبت نمایند. گچبری‌های تالار شاه‌نشین عمارت سلطان بیگم بسیار پرکار و رنگین به شیوه‌ی قاجاری (تلفیق نقوش ایرانی و فرنگی) اجرا شده است. گچبری^۳ این تالار از نوع درجا بُری و تلفیقی است. در این تالار گچبری درجا بُری به شیوه برهشته یعنی برجسته

^۱ طاقنما: ایوانی که عرض و مسدود است و اغلب مزین هستند. (فلاح فر، ۱۳۷۹: ۱۴۸)

^۲ طاقچه: طاق کوچک- فرورفتگی قسمتی از دیوار که معمولاً هندسی و مربع مستطیل است، فرورفتگی‌های اندکی در دیواره داخلی اتاقها که به طاق کوچکی بالای آن بسته شده است و اغلب بر آن اشیاء روزمره می‌چینند. (فلاح فر، ۱۳۷۹: ۱۴۷)

^۳ آمود: تزئین الحاقی و گچ‌بری (معماریان، ۱۳۹۷: ۳۶۴)

و بیرون آمده که برجستگی نقوش نسبت به زمینه زیاد است (بزرگمهری، ۱۳۸۱: ۱۴۹) انجام شده است، و شیوه تلفیقی تالار با تلفیق گچبری و آینه و نقاشی اجرا شده است. فراوانی تلفیق گچبری و آینه‌کاری ویژگی شاخص این تالار است. نقوش گچبری با قرینه سازی متعدد و استفاده از رنگ‌های گوناگون و ترکیب آن با آینه جلوه خاصی به فضا بخشیده است. نقوش گچبری از تکرار اسلیمی، طرح‌های گل و بوته ایرانی و فرنگی، فرشته بالدار، تاج پادشاهی است که نشان از قوه تخیل استاد کار متناسب با عمارت و صاحب آن در قسمت طاقنماها، گلوئی سقف، حاشیه سقف، ازاره دیوار اجرا کرده است.

تصویر ۷: نمونه‌های گچبری درجا بُری، تلفیق گچ و آینه، تلفیق گچ و نقاشی، منبع: نگارنده.

۴. لاک‌ی - روغنی

هنر لاک‌ی - روغنی دوره قاجاریه به کمال رسید. و کاربرد آن در این زمان بیشتر از هر زمان برای تزئین دیوارها و سقف کاخ‌ها و سراهای بزرگان اجرا می‌شد. طرح‌ها و نقش‌هایی که در این هنر استفاده می‌شد شامل: نگارگری تصاویر و مجالس بزم، شکار یا بازی چوگان سوارکاران و گل و مرغ (گل و پرندگان) است. (احسانی، ۱۳۶۸: ۱۵۷ و فلاح فر، ۱۳۷۹: ۱۹۳) در این شاه‌نشین درها و سقف به شیوه لاک‌ی-روغنی با نقوش گل و مرغ‌های قاجاری، انواع گل و بوته، گل لندن، گل زنبق، مناظر بیلاقی و اروپایی نقاشی شده است. (تصویر ۸) تالار دارای چهار در دو لنگه است که به صورت قرینه نقاشی شده است و به چهار اتاق مجاور راه می‌یابد. سقف نیز با طرح قاب بندی مستطیل شکل و یک اندازه تقسیم‌بندی شده است که در وسط طرح گل زنبق و رز و پرنده در قاب بیضی (ولی با الهام از طرح اروپایی) در زمینه اخرايي نقاشی شده است. (تصویر ۹)

^۱ طبق طبقه بندی هنرهای وابسته به معماری پژوهشکده هنرهای سنتی گچبری به سه شیوه اصلی گچبری: ۱. درجایی (زبره، شیرو شکری، ابزارزی، کشته بری، گچ تراش (معرق)، تنگ بری، مشبک سازی، برهشته، تخمه بری، شبکه بری. ۲. قالبی (پته، مهری، تخمه بری، مشبک سازی، کاسه سازی) رسمی بندی، یزدی بندی، قطاربندی، مقرنس سازی، کاسه سازی، قاب سازی ۳. تلفیقی. برداشت از: ویرایش ۷ طبقه بندی هنرهای سنتی، پژوهشکده هنرهای سنتی.

تصویر ۸ و ۹: درها و سقف تالار شاه نشین که به شیوه لاک‌ی روغنی نقاشی شده است، منبع: نگارنده و علیرضا مقدم منش.

۵. اُرسی

پنجره یکی از عناصر مهم معماری ایرانی است و اُرسی گونه‌ای پنجره چوبی و شبکه‌دار کشویی است که با بالا و پایین رفتن باز و بسته می‌شود. استاد پیرنیا معتقد است: اور به معنای بالاست و اُرسی یعنی پنجره‌هایی با لنگه‌های بازشو بالارونده. (پیرنیا، ۱۳۷۴: ۳۵۳) به تعریف دیگر اُرسی هر قاب چوبی با شیشه رنگی است که لت گویند و هر لت اُرسی فرد است که با گره‌سازی-های پر کار تزئین می‌شوند. (بزرگمهری، ۱۳۸۱: ۱۹۲) اُرسی تالار شاه نشین سلطان بیگم شجاعی از نظر ساختاری ساده و ۷ لتی می‌باشد که با قواره بری ساده و استفاده از شیشه‌های رنگی ساخته شده است؛ و به خوبی توانسته فضای داخل و خارج را درهم ادغام نماید.

تصویر ۱۰: اُرسی هفت لنگه تالار شاه‌نشین سلطان بیگم شجاعی، منبع: بابک یگانه.

۶. نقاشی پشت شیشه

شروع و رواج نقاشی پشت شیشه هم‌زمان با تجلی هنر نقاشان گل و گیاه و پرند در زمینه‌های گچبری و نقاشی دیواری بود. (سیف، ۱۳۷۱: ۱۵) تمایل و کشش نقاشان درباری دوره قاجار به کشیدن و رواج نقاشی در تزئین داخلی کاخ‌ها و ابنیه فاخر و اعیانی، حکایت از اهمیت و اعتبار هنر نقاشی به ویژه نقاشی پشت شیشه در محافل هنر رسمی دارد. (سیف، ۱۳۷۱: ۱۵۱) موضوع نقاشی‌های پشت شیشه در دوران قاجار کم‌کم به سمت مناظر و چشم‌اندازهای پل و رودخانه و نمای بیرونی بناهایی مانند کلیساهای فرنگ به تقلید از باسمه‌های رایج فرنگی رواج یافت. شاه‌نشین این عمارت تعداد ۳۶ نقاشی پشت شیشه که از ترکیب گچبری و نقاشی پشت شیشه است برای آرایش تالار استفاده اجرا شده است که در قسمت‌های مابین مقرنس اصلی، مابین هفتی‌ها، کتیبه‌های دورتادور تالار، کتیبه‌ی بالای درها، بالا و پایین طاقچه‌ها و گلویی سقف با موضوعات گل و مرغ قاجاری، انواع گل‌های ایرانی و فرنگی، منظره‌های طبیعی، نمای بیرونی بناها بخصوص نمای بناهای فرنگی نصب شده است. (تصویر ۱۱)

تصویر ۱۱: نمونه‌های نقاشی پشت شیشه تالار سلطان بیگم شجاعی، منبع: نگارنده.

یک سطر فاصله

نتیجه‌گیری

بهره‌گیری از هر آرایه‌ای در بنا علاوه بر این‌که نشان دهنده سبک و سیاق زمان خود است به شرایط اجتماعی صاحب بنا نیز بستگی دارد. عمارت سلطان بیگم و وابستگی وی به دربار احمد شاه در شاه‌نشین عمارت آشکار است. شاه‌نشین بیشترین تزئینات را داراست و گویای شکوه جلال عمارتی اشرافی را دارد گرچه که تالار اندازه متوسط و عادی دارد ولی آینه‌کاری‌ها و انعکاس نور فضا را بزرگ‌تر جلوه داده است. معماری و تزئینات شاه‌نشین خصوصیت کاملاً قاجاری دارند و در قیاس با بناهای هم عصر خود در یک سبک و سیاق است. ولی بر مبنای توصیف و تحلیل تزئینات برشمرده شده تالار اجرای تزئینات هم پای کاخ‌های قاجاری نمی‌باشند. هم‌چنین بنظر می‌رسد استفاده از آینه‌کاری پرکار الگو و الهام از تالار آینه کاخ گلستان بوده است.

منابع

- احسائی، محمد تقی. (۱۳۶۸)، *جلدها و قلمدانهای ایرانی*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- بزرگمهری، زهره. (۱۳۸۱)، *مصالح ساختمان‌های آژند، اندود، آمود در بناهای کهن ایران*، تهران: انتشارات تعاون سازمان میراث کشور.
- بنجامین، اس.جی. دبلیو. (۱۳۹۴)، *ایران و ایرانیان در عصر ناصرالدین‌شاه*، محمد حسین گردبچه، تهران: انتشارات اطلاعات.
- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۷۴)،
- سیف، هادی. (۱۳۷۱)، *نقاشی پشت شیشه*، انتشارات تهران: سروش.
- فلاح فر، سعید. (۱۳۷۹)، *فرهنگ واژه‌های معماری سنتی ایران*، تهران: ناشر سعید فلاح فر.
- کیانی، محمدیوسف. (۱۳۷۶)، *تزئینات وابسته به معماری ایران دوره اسلامی*، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- معماریان، غلامحسین. (۱۳۹۷)، *سبک‌شناسی معماری ایرانی*، تهران: نشر گنجام.

<http://junketime.ir/> (به روز رسانی شده: ۱۳۹۷/۳/۲۴)

<http://www.bezanimbiroon.ir/shownews/4897>

<https://tehrantodo.com/%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87-%D9%85%D9%88%D8%B2%D9%87-%D8%A8%D8%A7%D8%B2%D8%A7%D8%B1-%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF-%D8%A8%D8%A7%D8%B2%D8%A7%D8%B1/>

<https://toptourist.ir/%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87-%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86-%D8%A8%DB%8C%DA%AF%D9%85-%D8%B4%D8%AC%D8%A7%D8%B9%DB%8C/>

مصاحبه با: حمیدرضا کاظم‌پور، درجه ۱ معماری، به تاریخ ۱۳۹۹/۵/۱۵.